

Copyright & Creative Commons:

The copyright of articles published in the *Journal of Criminal Law and Criminology Studies* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.

A Feasibility Study on the Specific Classification of Alcohol and Its Impact on Criminal Liability in Iranian Law: A Perspective from Common Law

Abbas Salmanpour^{*1}, Amirreza Fallah Porzahmat²

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research and Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.22034/jclc.2025.528879.2134

Received:
07 June 2025

Accepted:
18 August 2025

Published:
09 February 2026

Abstract

This research examines the feasibility of classifying alcohol by specific types concerning the establishment of criminal liability and its effects within the Iranian legal system, drawing upon both jurisprudential (fiqhi) foundations and common law approaches. The study details the historical stages of prohibiting and criminalizing khamr (intoxicants) through interpretations of Qur'anic verses and prophetic narrations, clarifying the distinction between alcohol as a chemical compound and khamr as an intoxicating beverage. Furthermore, it analyzes the “procedural (tariqi)” and “substantive (mawdhu’i)” approaches to intoxicant consumption, highlighting their distinctions. By employing the paradigm of sadd al-dhara’i (blocking the lawful means to unlawful ends) and examining this jurisprudential rule’s role in preventing consumption even under controlled conditions, the research evaluates the issue from a legal perspective. Subsequently, through a comparative analysis of Iranian and common law, points of convergence and divergence regarding the acceptance of intoxication-based defenses and the determination of criminal responsibility are analyzed. This research, employing a descriptive-analytical method, assesses the industrial, pharmaceutical, and hygienic applications of alcohol, alongside the social, ethical, and cultural consequences of its consumption, including its effects on mental capacity. The comparative analysis concludes that while neither the Iranian legal system nor common law considers voluntary intoxication a complete negation of criminal responsibility, their underlying rationales differ fundamentally. Iran adopts a preventive jurisprudential approach, whereas common law emphasizes individual liberty and the proof of mens rea at the moment of the offense. Consequently, Iran, relying on rules like sadd al-dhara’i, criminalizes even the non-intoxicating use of alcohol. In contrast, common

1 . *Corresponding Author: Assistant Professor, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, University of Guilan, Guilan, Iran.

Email: abbas.salmanpour@gmail.com

2. MSc Student, Department of Criminal Law and Criminology, Faculty of Humanities, University of Guilan, Guilan, Iran.

Email: fallahhaji@gmail.com

law intervenes only upon proof of an actual legal violation caused by intoxication. The core distinction lies in their penal philosophy: Iran views punishment through the lens of retributive justice and moral preservation, while common law regards it primarily as a response to breaching the social contract and often adopts a more medicalized view of addiction.

Keywords: Intoxication, Alcohol, Criminal Responsibility, Blocking the Means (Sadd al-Dhara'i), Common Law.

Funding: The author(s) received no financial support (funding, Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or publication of this article.

Abbas Salmanpour: Conceptualization, Methodology, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing, Supervision, Project administration.

Amirreza Fallah Porzahmat: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Writing - Original Draft, Writing - Review & Editing.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Salmanpour, Abbas, Amirreza Fallah Porzahmat. "A Feasibility Study on the Specific Classification of Alcohol and Its Impact on Criminal Liability in Iranian Law: A Perspective from Common Law" *Journal of Criminal Law and Criminology* 13, no. 27 (February 09, 2026), 173-206.

Extended Abstract

Alcohol, as a chemical substance with extensive industrial, pharmaceutical, hygienic, and laboratory applications, is simultaneously one of the most challenging subjects in Islamic jurisprudence (fiqh) and Iranian criminal law. This duality stems from the vital role of ethanol in medical and industrial production, on one hand, and from the social, ethical, and psychological effects of consuming intoxicating beverages, on the other. In Islamic culture, particularly in the legal system of the Islamic Republic of Iran, khamr holds a prohibited (haram) status, a prohibition that was established gradually in the Holy Qur'an and the prophetic narrations, leading to the criminalization of wine-drinking. This historical trajectory, based on principles such as "sadd al-dhara'i" (blocking the means) and the necessity of preventing social corruption, has created a strict legal framework for restricting the production, distribution, and consumption of any type of alcohol, even non-intoxicating varieties. In contrast, within the common law system, although voluntary intoxication is not accepted as a defense against criminal responsibility, individual liberties and the precise assessment of the mental element (mens rea) of the crime are central to adjudication. The central problem this research addresses is evaluating the feasibility of classifying alcohol by specific types for permissible (e.g., hygienic-industrial) use and examining its impact on criminal responsibility through a comparative analysis of Iranian law and common law. This evaluation holds significant importance for policymaking, as determining the boundary between licit and illicit applications affects social security, public health, and criminal justice.

This research was conducted in a descriptive-analytical manner with a comparative approach, based on the review and analysis of Islamic jurisprudential sources, Iranian criminal laws, executive regulations from the Ministry of Industry, Mine and Trade and the Ministry of Health, and the jurisprudence of the common law system (particularly landmark cases in the UK). Islamic sources include interpretations of relevant Qur'anic verses concerning the prohibition of khamr, prophetic narrations, and the opinions of early and contemporary jurists (fuqahā), which are used to explain the foundations of sadd al-dhara'i and the jurisprudential conception of alcoholic beverages. Legal data from Iran are extracted from the Islamic Penal Code and regulatory directives on the production and allocation of ethanol, particularly the "Directive for Organizing the Supply and Demand of Ethanol" ratified in 2016. In the comparative section, judicial cases from the United Kingdom - including *R v Beard* (1920), *R v Tandy* (1989), *R v Fotheringham* (1988), *R v Allen* (1988), as well as the prominent rulings of *DPP v Majewski* (1977) and *R v Kingston* (2002) - have been examined and analyzed, focusing on the distinction between voluntary and involuntary intoxication. The analytical method combined historical study (to trace the process of prohibiting khamr in Islam), conceptual study (to distinguish between chemical alcohol and khamr), and examination of case law (to extract legal principles in common law). The criteria for comparison include the impact on the mental element of the crime, preventive policy, and the underlying

philosophy of punishment in the two legal systems.

The study of Qur'anic foundations shows that the prohibition of khamr in Islam occurred gradually in four stages, from an allusion to its harm (Qur'an 16:67) to definitive prohibition (Qur'an 5:90), which deemed it a "work of Satan." Following this prohibition, the prevailing approach was the criminalization of consumption and the implementation of the prescribed punishment (hadd), even in cases lacking severe intoxication, based on the principle of sadd al-dhara'i (blocking the means). This principle led not only to the prohibition of drinking intoxicating substances but also to the imposition of extensive restrictions on the production and distribution of ethanol. Iran's executive directives clearly stipulate a dual licensing system (operating license and manufacturing license) with continuous monitoring of production and consumption, involving data recording systems and discretionary punishments (ta'zir) in case of violation. From the jurisprudential and legal perspective of Iran, criminal responsibility arising from alcohol consumption remains, even in the absence of a complete state of intoxication; because the act of drinking itself is considered a preliminary to corruption and a violation of public morality. This viewpoint finds some similarity in common law, particularly in the non-acceptance of voluntary intoxication as a complete defense. However, the fundamental difference is that common law specifically evaluates the mental element of the crime at the moment of commission. For instance, in *DPP v Majewski*, voluntary intoxication is not a defense for crimes of general intent, but in crimes of specific intent, it may assist in negating intent. The findings from examining English cases are as follows:

- In *R v Beard*, voluntary intoxication was not accepted as a defense, except for negating specific intent.
- In *R v Tandy*, mere addiction was not considered a valid defense for murder, unless a lack of voluntary control was proven.
- In *R v Fotheringham*, rape committed in a state of severe intoxication entailed full responsibility.
- In *R v Allen*, even unawareness of the strength of the drink rendered the intoxication voluntary.
- In *R v Kingston*, even involuntary intoxication, if accompanied by intent, did not negate responsibility.

This jurisprudence indicates that the line of distinction in common law is based on the element of will and intent, not on the act of consumption itself. In the scientific-technical section, the research has explained the distinction between an "actually intoxicating substance" (e.g., a beverage resulting from fermentation) and a "potentially intoxicating substance" (industrial ethanol), and noted that improper use of even non-intoxicating alcohol can have negative psychological and social effects. From the perspective of criminal policy, the primary conclusion is that Iran's system, relying on the rule of sadd al-dhara'i (blocking the means), adopts a strict preventive policy that bases criminalization even on potential risks. Common law, conversely, seeks to maintain a balance between prevention and individual liberty, with a focus on the intent to commit the crime.

The research demonstrates that in both the Iranian and common law legal systems,

the voluntary consumption of alcohol, regardless of complete intoxication, does not negate criminal responsibility. However, the legal philosophy and logic behind this conclusion differ fundamentally. In Iran, this stance is based on jurisprudential teachings, the principle of *sadd al-dhara'i* (blocking the means), and the preservation of public morality; even the industrial and hygienic uses of ethanol are under strict control, and the classification of alcohol by specific types, managed through a multi-layered licensing system, is part of the policy of blocking the paths to corruption. In common law, the strictness stems from a protective societal approach against the dangers of voluntary intoxication, characterized by the general rule of not accepting voluntary intoxication as a defense, with limited exceptions for crimes of specific intent or cases of involuntary intoxication. The comparison of the two approaches reveals that Iran's policy is one of "absolute prevention," which bases legislation even on potential risks, while common law's policy is one of "conditional prevention," prioritizing the mental element of the crime. In terms of policymaking, the article suggests that integrating Iran's jurisprudential preventive approach with the common law methods of assessing the mental element could lead to a more efficient system, one that guarantees both effective risk management and the preservation of legitimate liberties. This integration could play an effective role in amending restrictive laws and designing an intelligent system for the classification of alcohol, especially for hygienic and industrial uses. Finally, this research emphasizes that determining the legal framework for alcohol classification must be based on a precise understanding of the distinctions between its types, attention to comparative experience, and the integration of religious and scientific foundations, in order to establish a balance between safeguarding society and the legitimate utilization of this vital substance.

امکان‌سنجی تخصیص الکل به انواعی خاص و تأثیر آن بر تحقق مسئولیت کیفری در حقوق ایران با نگاهی به حقوق کامن‌لا

عباس سلمان پور*^۱، امیررضا فلاح پرزحمت^۲

چکیده

این پژوهش با امکان‌سنجی تخصیص الکل به انواع خاص را در راستای تحقق مسئولیت کیفری و تأثیرات آن در نظام حقوقی ایران، با استناد به مبانی فقهی و رویکردهای حقوقی کامن‌لا، مورد بررسی قرار داده است. در این مطالعه، مراحل تاریخی تحریم و تجریم خمر از طریق تفسیر آیات قرآن و روایات معصومین (ع)، به تفصیل تشریح گردیده و همچنین به تبیین تفاوت میان الکل به‌عنوان ترکیب شیمیایی و خمر به‌عنوان نوشیدنی مست‌کننده پرداخته شده است. افزون بر این، رویکردهای «طریقی» و «موضوعی» در مواجهه با مصرف مسکرات، تحلیل و تمایزات آنها به‌طور برجسته مورد بحث قرار گرفته است. این پژوهش با به‌کارگیری پارادایم «سد ذرایع» و بررسی نقش قاعده فقهی در جلوگیری از مصرف الکل، حتی در شرایط مصرف کنترل‌شده، این مسئله را از منظر حقوقی ارزیابی کرده‌اند. در ادامه، با مقایسه تطبیقی میان نظام حقوقی ایران و حقوق کامن‌لا، نقاط اشتراک و اختلاف در زمینه پذیرش دفاعیات مبتنی بر مستی و تعیین مسئولیت کیفری نیز تحلیل و تبیین شده است. این پژوهش با استفاده از روش تحلیل داده‌ها و توصیف آنها با بررسی کاربردهای صنعتی، دارویی و بهداشتی الکل، تأثیرات اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی ناشی از مصرف آن را نیز مورد ارزیابی قرار داده و به بررسی اثر الکل بر روی ذهن پرداخته است. همچنین با تطبیق

پژوهش‌شده حقوق

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

DOI:

10.22034/jcl.2025.528879.2134

تاریخ دریافت:
۱۷ خرداد ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:
۲۷ مرداد ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:
۲۰ بهمن ۱۴۰۴

۱. نویسنده مسئول*، استادیار، گروه حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه گیلان، گیلان، ایران.

Email: abbas.salmanpour@gmail.com

۲. امیررضا فلاح پرزحمت، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، حقوق کیفری جزا و جرم‌شناسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه

گیلان، گیلان، ایران.

Email: fallahhaji@gmail.com

میان حقوق ایران و نظام کامن‌لا به این نتیجه رسیده که نظام حقوقی ایران و کامن‌لا هر دو مصرف ارادی الکل را موجب رفع مسئولیت کیفری نمی‌دانند، اما ایران رویکرد پیشگیرانه فقهی و کامن‌لا مبتنی بر آزادی فردی و اثبات حالت ذهنی در لحظه جرم دارد. ایران با تکیه بر قواعد فقهی همچون سد ذرایع، حتی مصرف غیر مست‌کننده الکل را نیز جرم می‌داند، حال آن‌که کامن‌لا فقط در صورت اثبات نقض قانون در نتیجه مصرف الکل مداخله می‌کند. تفاوت اصلی دو نظام در فلسفه مجازات است: ایران مجازات را از منظر عدالت و صیانت اخلاقی می‌بیند، اما کامن‌لا آن را واکنش به نقض قرارداد اجتماعی می‌داند و به اعتیاد نگاهی پزشکی‌تر دارد.

کلیدواژه‌ها: مستی، الکل، مسئولیت کیفری، سد الذرایع، نظام کامن‌لا.

حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان :

عباس سلمان‌پور: مفهوم سازی، روش شناسی، اعتبار سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش، نظارت، مدیریت پروژه. امیر رضا فلاح پر زحمت: مفهوم سازی، روش شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نوشتن - پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

سلمان‌پور، عباس، امیر رضا فلاح پر زحمت. « امکان‌سنجی تخصیص الکل به انواعی خاص و تأثیر آن بر تحقق مسئولیت کیفری در حقوق ایران با نگاهی به حقوق کامن‌لا ». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۳، ش. ۲۷ (۲۰ بهمن، ۱۴۰۴)، ۱۷۳-۲۰۶.

مقدمه

در گستره تمدن بشری، محدود موادی به اندازه «الکل» توانسته‌اند چنین طیف وسیعی از کاربردهای متضاد و چالش‌های چندوجهی را در خود جای دهند. از مصارف حیاتی و راهگشا در عرصه‌های پزشکی و صنعت تا سایه‌ی سنگین مناقشات فقهی، حقوقی و اجتماعی در جوامع اسلامی، «الکل» همواره در کانون توجهات و پرسش‌های بنیادین قرار داشته است. این ماده‌ی شیمیایی که از یک‌سو شریان حیاتی صنایع گوناگون و درمان بسیاری از بیماری‌ها محسوب می‌شود، از سوی دیگر در قالب نوشیدنی‌های الکلی، به «مادر پلیدی‌ها»^۳ و عاملی ویرانگر برای عقل و بنیان‌های اخلاقی جوامع تعبیر شده است. در دل این پارادوکس، مقاله با واکاوی عمیق در متون فقهی و مبانی شریعت اسلامی، به تبیین دقیق مسئله «الکل» و نسبت آن با مسئولیت کیفری بپردازد.

این پژوهش، با تکیه بر روشی تحلیلی - تاریخی، ابتدا به کندوکاو در سیر تطور تحریم «خمر» در اسلام پرداخته و مراحل گام به گام این فرآیند را در آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) ردیابی می‌کند. در ادامه، مقاله به کالبدشکافی دو رویکرد فقهی کلیدی «طریقی» و «موضوعی» در مواجهه با مسئله مسکرات می‌پردازد و با تبیین ظرایف و تمایزات این دو دیدگاه، خواننده را به درک عمیق‌تری از مبانی استنباط احکام شرعی رهنمون می‌سازد. مرز باریک میان «الکل» به مثابه یک ترکیب شیمیایی با کاربردهای گسترده و «خمر» به‌عنوان نوشیدنی مست‌کننده و حرام، از دیگر محورهای مهم این مقاله است که با رویکردی علمی و فقهی مورد بررسی قرار می‌گیرد. همچنین، مقاله با نگاهی موشکافانه به اصل «سد ذرائع»، نقش این قاعده فقهی را در پیشگیری از مفاسد احتمالی ناشی از مصرف الکل، حتی در مصارفی که مستی‌آور نیستند، تبیین می‌نماید. در نهایت، این پژوهش با گریز به حقوق کامن‌لا، به مقایسه‌ی تطبیقی نظام حقوقی ایران و این سیستم حقوقی در مواجهه با مسئولیت کیفری ناشی از مصرف الکل می‌پردازد و نقاط اشتراک و افتراق این دو رویکرد را آشکار می‌سازد. هدف غایی این مقاله، نه صرفاً بررسی مسئله «الکل» از منظر فقه و حقوق، بلکه ایجاد پلی استوار میان دانش علمی و آموزه‌های دینی تا از این رهگذر، درکی جامع‌تر و عمیق‌تر از جایگاه «الکل» در شریعت اسلامی و مسائل حقوقی و اجتماعی پیرامون آن حاصل آید.

۳. محمد بن الحسین شریف رضی، المجازات النبویه (قم: موسسه علمی فرهنگی دارالاحدیت ۱۳۸۰)، ۱۹۱.

۱- سیر تاریخی تحریم و تجریم خمر در اسلام

در این بخش به سیر تاریخی حرمت‌گذاری و جرم‌انگاری در اسلام نگاه شده است.

۱-۱- تحریم

تحریم به معنای حرمت‌گذاری است و این حرمت‌گذاری خمر در اسلام به‌طور تدریجی انجام گرفت و این امر در طول مدت‌زمان خاصی با توجه به تغییرات در نگرش‌های دینی و اجتماعی، به‌صورت مرحله‌ای صورت گرفت. این مراحل را می‌توان در چهار آیه اصلی قرآن دنبال کرد که به تدریج مصرف خمر را ممنوع کرده است. به تشریح این مراحل می‌پردازیم:

در مرحله اول، خمر به‌طور مستقیم حرام نشده بود، بلکه قرآن به زشتی و عواقب منفی آن اشاره کرده است. آیه ۶۷ سوره نحل می‌فرماید: «و از میوه‌های خرما و انگور شراب می‌سازید که در آن برای شما گناه و فایده‌ای است، ولی گناه آن از فایده‌اش بیشتر است».

این آیه قرآن به صراحت اشاره دارد که در خمر گناه و ضرر بیشتری نسبت به نفع آن وجود دارد، ولی در این مرحله، هنوز مصرف آن به‌طور کامل حرام نشده بود. این آیه بیانگر آن است که مصرف خمر به‌عنوان یک رفتار ناپسند و زیان‌آور شناخته می‌شود، ولی تحریم قطعی آن هنوز اعلام نشده بود.

در مرحله بعدی، آیه ۲۱۹ سوره بقره به تأثیرات منفی خمر و قمار اشاره می‌کند؛ اما همچنان اجازه مصرف محدود را می‌دهد. این آیه می‌فرماید: «از تو درباره شراب و قمار می‌پرسند. بگو در آن دو گناه بزرگ و نفع‌هایی برای مردم است، ولی گناه آن از نفعش بیشتر است».

در این آیه، قرآن با تأکید بیشتر، نه تنها به زشتی خمر اشاره می‌کند، بلکه بیان می‌کند که ضرر آن بیشتر از نفعش است. همچنین، این آیه به‌طور غیرمستقیم به این نکته اشاره می‌کند که در شرایط خاص، مصرف خمر ممکن است مشکلی ایجاد نکند؛ اما همچنان تحریم قطعی نشده است.

سپس قرآن در آیه ۴۳ سوره نساء به‌طور خاص به مسئله نماز در حالی که فرد مست است، اشاره می‌کند: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! وقتی که به نماز می‌ایستید، مست نباشید تا بدانید چه می‌گویید».

این آیه، هرچند مصرف خمر را به‌طور کامل حرام نکرده است؛ اما به‌طور مشخص نماز را در حال مستی ممنوع می‌کند. این گام در واقع نشان‌دهنده آغاز محدودیت‌های جدی‌تر در رابطه با مصرف خمر است و تأکید دارد که هیچ‌گونه اختلالی در عملکرد عقلانی انسان، به‌ویژه در

موقعیت‌هایی مانند نماز، پذیرفته نمی‌شود.

و در مرحله آخر، در آیه ۹۰ سوره مائده، قرآن به‌طور قطعی و واضح مصرف خمر را حرام اعلام می‌کند: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شراب، قمار، بت‌ها و تیرهای قرعه (برای کارهای تفریحی یا خرافی) پلیدی و از کارهای شیطان است، پس از آنها دوری کنید باشد که رستگار شوید».

این آیه تحریم قطعی و نهایی خمر را اعلام می‌کند و آن را از جمله اعمال شیطانی و پلیدی برمی‌شمارد. در این مرحله، مصرف خمر دیگر به هیچ عنوان مجاز نیست و باید از آن اجتناب شود. این حکم به‌طور کامل در چارچوب احکام اسلامی قرار می‌گیرد و هیچ‌گونه استثنایی در آن مطرح نمی‌شود.^۴

۱-۲- تجریم

برای اولین بار در امت اسلامی در زمان عمر، شراب‌خواری جرم‌انگاری شد و در این خصوص از حضرت علی (ع) مشورت گرفته شد. ایشان فرمودند: «وقتی شراب خمر از خمر می‌نوشد، مست می‌شود و زمانی که مست می‌شود به هذیان می‌افتد؛ و هنگامی که هذیان می‌گوید، افترا می‌بندد. پس برای شراب خمر، حد قاذف (مفتری) را جزا قرار دهید».^۵ نکته حائز اهمیت در این خصوص آن است که گویی وضعیت جامعه در آن زمان به‌گونه‌ای شده بود که می‌گساری به معضل جامعه تبدیل شده بود.

۲- خانواده الکل‌ها و ویژگی‌های آن

خانواده الکل‌ها، گروهی از ترکیبات شیمیایی هستند که ویژگی‌های مشترکی دارند. در الکل گروه عاملی (هیدروکسیل) به یک کربن متصل است که می‌تواند به‌طور مستقیم با سایر گروه‌ها یا اتم‌ها پیوند برقرار کند.

۲-۱- خانواده الکل‌ها

الکل‌ها به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین خانواده‌های ترکیبات آلی، نقشی پارادوکسیکال در تمدن بشری ایفا می‌کنند. از کاربردهای حیاتی در پزشکی و صنعت تا پیامدهای اجتماعی مصرف

۴. محمدحسین طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد دوم، چاپ اول (بیروت: موسسه علمی مطبوعات ۱۳۹۳ هـ ق)،

۱۹۱.

۵. مصطفی عبدالرزاق، زمینه‌های تاریخی فلسفه اسلامی، ترجمه فتحعلی اکبری (تهران: انتشارات پرستش، ۱۳۸۱)، ۱۹۳.

تفریحی، این دسته شیمیایی همواره در محل تقاطع علم، حقوق و اخلاق قرار داشته است. بر اساس تعریف (اتحادیه بین‌المللی شیمی محض و کاربردی)^۶ الکل‌ها دسته‌ای از ترکیبات آلی حاوی گروه هیدروکسیل متصل به کربن اشباع هستند. این تعریف ظاهراً ساده، دنیایی از پیچیدگی‌های کاربردی را در خود جای داده است.

بسیاری از مردم به اشتباه اتانول را با اصطلاح «الکل» می‌شناسند. این اشتباه معمولاً به دلیل مصرف گسترده اتانول در نوشیدنی‌های الکلی و همچنین کاربردهای دیگر آن است. در حالی که اتانول یک نوع خاص از الکل‌ها است، به صورت کلی «الکل» به خانواده‌ای بزرگ از ترکیبات اطلاق می‌شود که شامل انواع مختلفی مانند متانول، ایزوپروپانول، گلیسرول و غیره است؛ به عبارت دیگر، اتانول تنها یکی از اعضای این خانواده است.

۲-۲- ویژگی‌های الکل‌ها

گروه عاملی هیدروکسیل ۱. همه الکل‌ها دارای گروه هیدروکسیل هستند؛ که مسئول ویژگی‌های شیمیایی خاص آن‌ها است.

۲. قطبیت: به دلیل وجود گروه هیدروکسیل الکل‌ها معمولاً قطبی هستند. این ویژگی باعث می‌شود که آن‌ها در آب حل شوند و به‌عنوان حلال‌های قطبی عمل کنند.

۳. خاصیت اسیدی: الکل‌ها می‌توانند به‌عنوان اسید ضعیف عمل کنند و می‌توانند با بازها واکنش دهند.

۴. نقطه جوش بالا: الکل‌ها به دلیل پیوند هیدروژنی بین مولکول‌های خود، نقطه جوش بالاتری نسبت به هیدروکربن‌های مشابه دارند.

۵. واکنش‌ها: الکل‌ها در واکنش‌های اکسیداسیون،^۷ استری،^۸ آلکیل‌دهی^۹ و بسیاری از

6. IUPAC

۷. اکسیداسیون در الکل‌ها فرآیندی شیمیایی است که طی آن گروه هیدروکسیل از دست دادن اتم‌های هیدروژن یا جذب اکسیژن، به محصولاتی مانند کتون‌ها در (الکل‌های ثانویه)، آلدئیدها یا اسیدهای کربوکسیلیک در (الکل‌های اولیه) تبدیل می‌شود.

۸. واکنش شیمیایی بین الکل و اسید (معمولاً اسید کربوکسیلیک) در حضور کاتالیست اسیدی که منجر به تولید استر و آب می‌شود.

۹. الکیل‌دهی: فرایند افزودن گروه آلکیل (از طریق انتقال رادیکال/یون آلکیل) به یک مولکول آلی یا معدنی، که در الکل‌ها اغلب با استفاده از کاتالیست اسیدی یا باز قوی و جایگزینی گروه هیدروکسیل انجام می‌شود.

واکنش‌های شیمیایی دیگر شرکت می‌کنند.^{۱۰}

از این رو، هرچند که اتانول به‌طور رایج به‌عنوان «الکل» شناخته می‌شود؛ اما باید توجه داشت که این تنها یکی از اعضای خانواده الکل‌ها است. همچنین باید اشاره کرد که اساساً همه الکل‌ها مستی‌آور نیستند. برخی از آن‌ها، مانند متانول، به شدت سمی بوده و هیچ تأثیری در ایجاد مستی ندارند.^{۱۱} زیرا اساساً سد خونی مغزی^{۱۲} به آنها اجازه عبور داده و نمی‌توانند اثر روان‌گردانی بر مغز بگذارند.^{۱۳}

۳- موضوعیت یا طریقت مستی در فقه اسلامی

در فقه اسلامی، دو دیدگاه اصلی برای تحلیل حرمت شرب خمر و مواد مسکر وجود دارد: دیدگاه طریقی و دیدگاه موضوعی. این دو دیدگاه در پاسخ به این پرسش که چرا مصرف نوشیدنی‌ها یا مواد مسکر حرام است، رویکردهای متفاوتی ارائه می‌دهند. در ادامه، هر دیدگاه با زبانی ساده، دقیق و با استناد به شواهد شرعی توضیح داده می‌شود تا تفاوت‌های آن‌ها به‌طور کامل قابل افتراق باشد.

۳-۱- دیدگاه طریقی

دیدگاه طریقی بر این اصل استوار است که هر چیزی که به‌عنوان «وسیله» یا «راه» به مستی منجر شود، از نظر شرعی حرام است. در این دیدگاه، حرمت شرب خمر یا مواد مسکر نه به دلیل ذات این مواد، بلکه به این دلیل است که این مواد راهی برای رسیدن به حالت مستی هستند؛ به عبارت دیگر، مستی نتیجه‌ای است که باید از آن پرهیز کرد و برای جلوگیری از این نتیجه، هر ابزار، ماده یا عملی که احتمالاً به مستی منجر شود، ممنوع است.

این دیدگاه بر پیشگیری تأکید دارد و دامنه شمول گسترده‌ای دارد. حتی موادی که در شرایط عادی مستی ایجاد نمی‌کنند؛ اما به‌طور بالقوه (مثلاً با مصرف بیش‌ازحد یا در شرایط خاص) به مستی منجر شوند، حرام تلقی می‌شوند. برای مثال، مصرف نوشیدنی‌ای با مقدار ناچیز الکل که

۱۰. نک: <https://www.britannica.com/science/alcohol/Physical-properties-of-alcohols>

۱۱. نک: <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/compound/Ethanol>

۱۲. سد خونی - مغزی یا یک ساختار محافظتی در مغز است که از ورود مواد مضر موجود در خون به مغز جلوگیری می‌کند. این سد از سلول‌های ویژه‌ای تشکیل شده که نفوذپذیری را کنترل کرده و تنها به مواد ضروری مانند اکسیژن و گلوکز اجازه عبور می‌دهد.

13. William M. Pardridge, "Drug Transport across the Blood-Brain Barrier," *Journal of Cerebral Blood Flow & Metabolism* 32, 12 (2012), 1961-1963.

در شرایط عادی مستی ایجاد نمی‌کند؛ اما با مصرف مداوم یا در ترکیب با مواد دیگر ممکن است به مستی بینجامد، در این دیدگاه ممنوع است.

از منظر شواهد شرعی، آیه ۹۰ سوره مائده یکی از پایه‌های اصلی این دیدگاه است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوا وَهُ، أَي كَسَانِي كَه اِيْمَان اُورده ايد، شراب و قمار و بت‌ها و تيرهای قرعه، پليد و از کارهای شيطان‌اند؛ پس از آن‌ها دوري كنيد».

دستور به «اجتناب» در این آیه به معنای دوری کامل از هر چیزی است که حتی به صورت غیرمستقیم به مستی منجر شود؛ بنابراین، دیدگاه طریقی رویکردی احتیاطی و پیشگیرانه دارد و در فقه شیعی جایگاه ویژه‌ای دارد.

یک مزیت دیدگاه طریقی، پیشگیرانه بودن آن است بدین توضیح که با استناد به پتانسیل ایجاد مستی، این دیدگاه از وقوع مشکلات اجتماعی و فردی پیشگیری می‌کند. مزیت دیگر این دیدگاه جامعیت آن است با این توضیح که: تمام مواد مصرفی یا روش‌هایی که احتمالاً به فساد منجر می‌شوند، از نگاه این دیدگاه مورد تحریم واقع می‌شوند.

۳-۲- دیدگاه موضوعی

دیدگاه موضوعی بر این باور است که حرمت شرب خمر یا مواد مسکر به دلیل خود «مستی» به‌عنوان یک پدیده خاص است. در این دیدگاه، تنها موادی حرام هستند که به‌طور مستقیم و در شرایط عادی باعث مستی و زوال عقل شوند. اگر ماده‌ای مستی ایجاد نکند، حتی اگر حاوی الکل باشد، از نظر شرعی مجاز است.

در این دیدگاه، مستی به حالتی تعریف می‌شود که عقل و هوشیاری فرد به‌طور کامل یا قابل‌توجه زایل شود؛ بنابراین، معیار حرمت، وقوع واقعی مستی است. برای مثال، مصرف نوشیدنی‌ای با درصد الکل پایین (مانند برخی نوشیدنی‌های تخمیری) که در شرایط عادی مستی ایجاد نمی‌کند، در دیدگاه موضوعی مجاز است، حتی اگر در شرایط خاص (مثل مصرف بیش‌ازحد) به مستی منجر شود.

شواهد شرعی این دیدگاه نیز به آیه ۹۰ سوره مائده استناد می‌کند، اما تفسیر آن متفاوت است. در این دیدگاه، تأکید آیه بر «رجس» بودن خمر به این معناست که خمر به دلیل ایجاد مستی حرام است؛ بنابراین، موادی که مستی ایجاد نمی‌کنند، مشمول این حکم نمی‌شوند. اعمال محدودیت‌های بیش از حد ممکن است برخی کاربردهای علمی یا دارویی مواد الکلی

(مانند اتانول در محصولات بهداشتی) که در حداقل مقادیر مصرف شده، مشکل ساز نیستند را مشمول ممنوعیت در مصرف بسازد. ابهام در تعریف دقیق حد «احتمال مستی»، به ویژه زمانی که مستی تنها به پتانسیل مصرف وابسته باشد، تعیین مرز میان مصرف مجاز و غیرمجاز را دشوار می‌سازد.

۴- اثر شدت سکرآوری در حرمت‌گذاری مسکرات

با بررسی روایات فقهی در خصوص حرمت مصرف مسکرات به دو نظر خواهیم رسید. نظریه اول: وجود هر مقدار الکل باعث سکرآوری می‌شود، بر این اساس ذات سکرآور یک ماده مسکر دلیل تامه حرمت خواهد بود.

بر طبق این نظریه وجود کمترین مقدار الکل سکرآور در خوراکی‌ها باعث حرمت آن خواهد شد. برای اثبات این نظر می‌توان به احادیث زیر استناد نمود.

امام صادق (ع) می‌فرماید: «الْحَدُّ فِي الْخَمْرِ أَنْ يُشْرَبَ مِنْهَا قَلِيلاً أَوْ كَثِيراً الْحَدِيثُ،^{۱۴} حد در مورد شراب این است که از آن به مقدار کم یا زیاد نوشیده شود».

بر طبق این حدیث مقدار نوشیدن و مستی در شرب خمر مهم نیست و نوشیدن هر مقدار از آن مستوجب حد جلد خواهد بود، همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد از آنجا که علت تامه سکرآوری خمر اتانول موجود در آن است، این‌گونه می‌توان برداشت کرد که وجود هر مقدار الکل (اتانول) در مواد خوراکی باعث حرمت آن می‌شود.

از امام کاظم (ع) در خصوص حکم فقاع سؤال پرسیدند و ایشان فرمودند: «لَا تَقْرَبُهُ فَإِنَّهُ مِنَ الْخَمْرِ،^{۱۵} به آن نزدیک نشوید که آن از خمر است».

با توجه به پاسخ امام در می‌یابیم که فقاع یا همان آبجو حکم شراب را دارد در حالی که مقدار الکل موجود در آن بسیار کمتر از شراب است و سکرآوری بسیار کمتری دارد.

امام باقر (ع) در خصوص آیه الخمر و المیسر ... سؤال شد که معنای خمر چیست و ایشان در پاسخ فرمودند: «لَايَةَ أَمَّا الْخَمْرُ فَكُلُّ مُسْكِرٍ مِنَ الشَّرَابِ إِذَا أُخْمِرَ فَهُوَ خَمْرٌ وَ مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ وَ قَلِيلُهُ فَحَرَامٌ،^{۱۶} اما در مورد شراب، هر نوشیدنی مست‌کننده‌ای هنگامی که تخمیر شود، شراب

۱۴. محمد بن الحسن حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة جلد بیست و هشتم، (قم: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث، ۱۳۷۴)، ۲۲۴.

۱۵. همان، ۲۳۸.

۱۶. همان، ۲۸۰.

است و آنچه که بسیاری و اندکی از آن مست‌کننده باشد، حرام است».

این روایت به صراحت بیان داشته هر آن چیز که مقدار زیادش سکرآور باشد، مقدار کم آن نیز همان حکم را دارد و نتیجتاً باید از کمترین مقادیر الکل نیز دوری کرد.

در روایت دیگری نیز از امام صادق (ع) وجود دارد که ایشان می‌فرماید: «مَا تَرَى فِي قَدَحٍ مِنْ مُسْكِرٍ يُصَبُّ عَلَيْهِ الْمَاءُ حَتَّى تَذَهَبَ عَادِيَّتُهُ وَ يَذْهَبَ سُكْرُهُ فَقَالَ لَا وَ اللَّهُ وَ لَا قَطْرَةٌ قَطَرَتْ فِي حُبِّ إِلَّا أَهْرَيْقَ ذَلِكَ الْحُبِّ»^{۱۷} نظر شما درباره قدحی از شراب که بر آن آب ریخته می‌شود تا عادت (نجاست) آن برطرف شود و مستی‌اش برود، چیست؟ فرمود: نه به خدا قسم، حتی یک دانه‌ای که در عشق بریزد، آن عشق را هدر می‌دهد».

در این روایت بیانگر بالاترین حساسیت شارع مقدس نسبت به وجود الکل در مواد خوراکی است و در بیانی ادبی امام عشقی که مخلوط به خمر شود را هدر می‌نامد. نکته بسیار مهم در این روایت آن است که اگر به مخلوط ما آن قدر آب اضافه شود که سکرآوری آن مایع از بین برود، باز هم نوشیدنی حلیت نمی‌یابد.

با توجه به استدلال‌های فوق قائلین به این نظریه معتقد هستند الکل به هر میزان در خوراکی‌ها باعث حرمت آن می‌شود بر این اساس افراد با این بهانه که با نوشیدن مسکر به حالت مستی نرسیده‌اند، نمی‌توانند از بار مسئولیت کیفری آن فرار کنند بازتاب این نظر در قانون ما نیز هویدا است و صراحتاً در ماده ۲۶۴ قانون مجازات اسلامی می‌توان مشاهده کرد «مصرف مسکر از قبیل خوردن، تزریق و تدخین آن کم باشد یا زیاد، جامد باشد یا مایع، مست کند یا نکند، خالص باشد یا مخلوط به‌گونه‌ای که آن را از مسکر بودن خارج نکند، موجب حد است. تبصره- خوردن فقاع (آب جو مسکر) موجب حد است هرچند مستی نیاورد».

نظریه دوم: مقدار الکل سکرآور در خوراکی باید به حد معینی برسد، بر طبق این نظریه مسکر بودن یک ماده شرط لازم برای تحریم است ولی شرط کافی نیست و برای حرمت یک مسکر باید از آن ماده سکرآور به مقداری نوشید که مستی ظاهر شود.

قائلین این نظریه معتقدند که ملاک ثبوت حد سکر است و نوشیدن خمری که سکرآوری ندارد مانعی ندارد اینان به روایات زیر استدلال می‌کنند

امام کاظم (ع) در خصوص وجه مشبه مسکرات می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يُحَرِّم

الْخَمْرُ لِاسْمِهَا وَ لَكِنْ حَرَمَهَا لِعَاقِبَتِهَا فَمَا فَعَلَ فَعَلَ فَعَلَّ الْخَمْرُ فَهُوَ حَمٌّ^{۱۸} خداوند شراب را به خاطر نامش حرام نکرده است، بلکه به خاطر عاقبتش حرام کرده است. پس هر چیزی که عاقبتش مانند عاقبت شراب باشد، شراب است».

با مفهوم مخالف گرفتن از این روایت به این نتیجه می‌رسیم که هرآن چیز که ما را به عاقبت خمر (مستی) نرساند از شمول حرمت خارج می‌شود.

در روایتی از امام صادق (ع) نیز ایشان شارب خمیری که مست نشده را مشمول حد نمی‌داند: «قُلْتُ أَرَأَيْتَ إِنْ أُجِدَّ شَارِبُ النَّبِيدِ وَ لَمْ يَسْكَرْ أَوْ يُجَلَدُ قَالَ لَا^{۱۹} اکثریت فقها بر این نظر استوارند که صرف شرب مسکر حرام است و تخصیص به مقدار خاص و نوع خاص از آن ندارد مانند شهید ثانی که بیان می‌کند: «أَيُّ شَرِبِ الْمَسْكَرِ وَ لَا يَخْتَصُّ عِدْنَا بِالْخَمْرِ، بَلْ يَحْرَمُ جِنْسُ كُلِّ مَسْكَرٍ وَ لَا يَخْتَصُّ التَّحْرِيمُ بِالْقَدْرِ الْمَسْكَرِ مِنْهُ فَمَا أُسْكَرَ جِنْسُهُ أَيْ كَانِ الْغَالِبُ فِيهِ الْإِسْكَارُ وَ إِنْ لَمْ يَسْكَرْ بَعْضُ النَّاسِ لِإِدْمَانِهِ أَوْ قَلَّةِ مَا تَنَاوَلَ مِنْهُ، أَوْ خُرُوجِ مَزَاجِهِ عَنِ حُدُودِ الْإِعْتِدَالِ يَحْرَمُ تَنَاوُلُ الْقَطْرَةِ مِنْهُ فَمَا فَوْقَهَا»^{۲۰}.

۵- رابطه فقهی الکحل و خمر: تحلیل حرمت و نجاست

در این بخش به شناخت رابطه علمی - فقهی الکحل و خمر پرداخته شده است.

۵-۱- رابطه بین الکحل و خمر

در فقه اسلامی، خمر به معنای نوشیدنی‌هایی است که از فرآورده‌های تخمیر شده به دست می‌آیند و از آنجا که این نوشیدنی‌ها دارای اثرات مست‌کننده هستند، بر اساس متون دینی حکم به حرمت و نجاست آن‌ها داده شده است؛ اما الکحل به‌طور خاص به یک نوع ترکیب شیمیایی اطلاق می‌شود (اتانول) که در بسیاری از نوشیدنی‌ها و محصولات صنعتی و دارویی یافت می‌شود.^{۲۱}

می‌توان گفت خمر به علت وجود اتانول مسکر است اما خمر مخلوطی از چندین ماده است که اتانول تنها یکی از آن‌هاست.

۱۸. همان، ۳۴۳.

۱۹. همان، ۲۲۴.

۲۰. زین‌الدین بن علی شهید ثانی، الروضة البهية في شرح اللمعة الدمشقية، جلد نهم (قم: کتاب فروشی داوری، ۱۴۱۰ هـ.ق)، ۱۹۷.

۲۱. ا. انگر و پ. فرانسو، فن شراب‌سازی، ترجمه ناصر ملامد (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۵۳)، ۳۹.

۵-۲- عدم سرایت حکم حرمت و نجاست

بحث اصلی در اینجا این است که نمی‌توان حکم حرمت و نجاست خمر را به الکل تعمیم داد، زیرا این دو مقوله از لحاظ شیمیایی و کاربردی تفاوت‌های مهمی دارند. علت نجاست و حرمت خمر به این دلیل است که خمر از فرآورده‌های تخمیر طبیعی به دست می‌آید که خاصیت مست‌کنندگی دارد و باعث فساد عقل می‌شود؛ اما الکل در بسیاری از موارد، مانند داروها یا مواد ضدعفونی‌کننده، خاصیت مست‌کنندگی ندارد همچنین الکل یکی از مواد موجود در خمر است و نمی‌توان آن را دلیل تامه نجاست دانست به همین دلیل نمی‌توان حکم نجاست را به‌طور مستقیم به آن سرایت داد.

۵-۳- عدم آگاهی از علت تامه نجاست خمر:

در فقه اسلامی، علت تامه به معنای دلیل کامل و نهایی است که باعث حکم دادن به چیزی می‌شود. در مورد خمر، به‌طور خاص، نجاست آن به دلایلی از جمله مست‌کنندگی و فساد عقل ناشی از آن است که در متون دینی ذکر شده است؛ اما در مورد الکل، ما از لحاظ علمی به‌طور دقیق و کامل نمی‌دانیم که چرا باید آن را مانند خمر نجس بدانیم؛ به عبارت دیگر، هنوز علت دقیقی برای نجاست خمر وجود دارد که در مورد الکل مشخص نیست.

۵-۴- نجاست حقیقی یا انزجاری

مفهوم طهارت و نجاست در اسلام با مفهوم تمیز بودن یا نبودن در زبان عامه دارای رابطه عام و خاص من وجه هستند، بدین گونه که هرچند دارای مصادیقی یکسان‌اند؛ اما دارای تفاوت‌های مثالی نیز هستند. به فتوای جمعی از فقها مایع خمر نجس است و پس از تلاقی با بدن نیاز به طهارت دارد مانند شهید اول در شرح لمعه به این موضوع اشاره کرده.^{۲۲} سید مرتضی نیز در کتاب مسائل ناصریات ادعای اجماع فقها برای نجاست خمر کرده است و بیان کرده است.^{۲۳} اما از طرفی دیگر روایاتی برخلاف این فتوا وجود دارند از جمله روایتی منتسب به امام صادق (ع) است که از ایشان سؤال می‌شود اگر لباس من با شرابی آلوده شود، آیا می‌توانم قبل از شستشوی آن در همان لباس نماز بخوانم؟ امام (ع) پاسخ دادند: مشکلی نیست زیرا لباس مست

۲۲. زین الدین بن علی شهید ثانی، پیشین، ۲۸۷.

۲۳. (لا خلاف بین المسلمین في نجاسة الخمر، إلا ما يحكى عن شاذ لا اعتبار بقولهم) علی بن الحسین سید مرتضی، مسائل ناصریات (تهران: رابطه الثقافة و العلاقات الاسلامية، ۱۴۱۷ هـ. ق)، ۹۵.

نمی‌شود.^{۲۴}

به دقت در این روایت به دو نکته دست می‌یابیم اول آنکه می‌دانیم از آنجا که نماز خواندن با لباس نجس صحیح نیست پس خمر نیز نجس نیست. دوم گویا امام با بیان جمله (لباس که مست نمی‌شود) قصد داشته علت عدم صحت نماز و دوری از خمر را که همان مستی است را خاطر نشان کند. در نهایت هرچند شاید با قطعیت نتوان گفت که خمر در اسلام نجس نیست اما با قطعیت کامل می‌توان گفت که اجماعی نیز به‌طور یقینی پیرامون نجاست خمر وجود ندارد؛ و غرض از نجس دانستن خمر به علت کراهت شدیدی است که نسبت به آن وجود دارد.

در نتیجه از منظر علمی و فقهی، نمی‌توان الکل را به‌طور مطلق مانند خمر در نظر گرفت، زیرا استفاده‌های مختلف الکل و ترکیبات شیمیایی آن باعث می‌شود که نتوان حکم واحدی به آن تعمیم داد. برای حکم به نجاست یک ماده، باید دلایل مستند و علمی دقیقی وجود داشته باشد که در مورد خمر این دلایل به وضوح بیان شده است، اما در مورد الکل این دلایل وجود ندارد، هرچند که دلایلی محکم برای حرمت نوشیدن آن وجود دارد.

۶- تفاوت ماده سکرآور بالفعل و بالقوه

پس از شناخت علت حساسیت بالای اسلام نسبت به مستی و الکل سکرآور مانند اتانول، می‌توان دریافت که چرا حتی کمترین مقدار از آن در نوشیدنی‌ها منع شده است. با این حال، اتانول به شکلی گسترده در زندگی روزمره انسان‌ها جای گرفته است. این ماده در بسیاری از نوشیدنی‌ها مانند آب‌میوه‌های طبیعی تا ماء‌الشعیرهای شرکتی یافت می‌شود.

اتانول همچنین در برخی محصولات بهداشتی، دارویی، یا ضدعفونی‌کننده نظیر محلول‌های ضدعفونی‌کننده، عطرها، لوسیون‌ها و برخی داروهای سرفه موجود است. این محصولات معمولاً به‌صورت موضعی یا در مقادیر بسیار کم استفاده می‌شوند و به همین دلیل مقدار اتانول آنها به حدی نیست که موجب مستی یا تغییر حالات ذهنی شود.

به‌عنوان مثال، محلول‌های ضدعفونی‌کننده دست غالباً حاوی ۶۰ تا ۷۰ درصد اتانول

هستند.^{۲۵ ۲۶}

۲۴ (إِذَا أَصَابَ ثَوْبِي شَيْءٌ مِنَ الْخَمْرِ أَصَلِّي فِيهِ قَبْلَ أَنْ أَغْسِلَهُ قَالَ لَا بَأْسَ إِنَّ الثَّوْبَ لَا يُسْكِرُ) محمد بن الحسن حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، جلد سوم، (قم: مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام) لإحياء التراث، ۱۳۷۴)، ۴۷۱.

25. Ron Weathermon and W. David Crabb, "Alcohol and Medication Interactions," *Alcohol Research & Health* 23, 1 (1999), 44.

همچنین، دهان‌شویه‌ها، عطرها و اسپری‌های بدن نیز ممکن است اتانول داشته باشند که برای حل کردن مواد معطر مورد استفاده قرار می‌گیرد. اتانول در تولید لاک، ورنی، رنگ‌های آنیلین و روکش‌های دارویی نیز به کار می‌رود.^{۲۷} در مورد داروهای سرفه، این محصولات ممکن است حاوی مقادیر کمی از اتانول باشند.^{۲۸}

اتانول در بسیاری از محصولات مصرفی روزانه ما حضور دارد و در دنیای مدرن نقش مهمی ایفا می‌کند. این ماده به‌عنوان حلال در محصولات بهداشتی، دارویی و صنعتی کاربرد گسترده‌ای دارد و به خودی خود خطرناک نیست، مگر آنکه به‌صورت نادرست و در مقادیر زیاد استفاده شود. کاربرد اتانول در محصولات بهداشتی و دارویی، به‌ویژه در موادی مانند دهان‌شویه‌ها و محلول‌های ضدعفونی‌کننده، معمولاً در مقادیر بسیار کم صورت می‌گیرد و هدف از آن، تسهیل فرآیندهای بهداشتی و درمانی است نه ایجاد مستی یا تأثیرات مخرب ذهنی. با این حال، برخی افراد ممکن است تصور کنند که اتانول حتی در مقادیر کم نیز می‌تواند اثرات منفی بر ذهن یا رفتار داشته باشد. در حالی که با وجود نگرانی‌هایی که در برخی متون دینی و جوامع نسبت به مصرف الکل وجود دارد، باید توجه داشت اتانول به شکل‌ها و مقاصد مختلفی در زندگی روزمره ما به کار می‌رود و اثرات آن به نوع و میزان مصرف بستگی دارد.

در نهایت، مصرف اتانول در مقادیر مجاز و کنترل‌شده نه تنها مضر نیست، بلکه برای اهداف مختلف به‌ویژه در زمینه‌های بهداشتی و درمانی بسیار مفید است.^{۲۹} بنابراین، وجود اتانول در محصولات مختلف به معنای مضر یا خطرناک بودن آن نیست. آنچه اهمیت دارد، آگاهی و مصرف صحیح و معقول این ماده است تا بتوانیم به حفظ سلامت و رفاه انسان‌ها کمک کنیم.

۷- پارادایم سد ذرایع در نگرش مصرف مسکرات

پارادایم فکری «سد ذرایع» در خصوص مصرف الکل و نوشیدنی‌های الکلی، یک نگاه احتیاطی و پیشگیرانه به مسائل اخلاقی و اجتماعی است که در آن هدف، جلوگیری از وقوع گناه یا فساد از طریق مسدود کردن منابع و راه‌هایی است که به آن‌ها منجر می‌شود. این مفهوم از نگاه فقهی،

²⁶. World Health Organization. *WHO Guidelines on Hand Hygiene in Health Care: A Summary*. Geneva: World Health Organization, 2009pp 28_29

^{۲۷}. سید حسن وحدتی شبیری، الکل و فرآورده‌های آن در فقه اسلامی (قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹)، ۲۸.

²⁸. Ming Shin Neo et al., "Quantification of Ethanol Content in Traditional Herbal Cough Syrups," *Pharmacognosy Journal* 9, 6 (2017), 825.

²⁹. Guenter Kampf, "Efficacy of Ethanol against Viruses in Hand Disinfection," *Journal of Hospital Infection* 98, 4 (2018), 332.

به‌ویژه در جوامعی که اصول مذهبی در تعیین قواعد اجتماعی و قانونی نقش برجسته‌ای دارند و می‌توان آن را مستند به روایات نیز دانست.^{۳۰} همین دلیل، در خصوص نوشیدنی‌های الکلی و مصرف اتانول، مشاهده می‌کنیم که قوانینی سخت‌گیرانه و محدودکننده وجود دارند.

۷-۱- تعریف «سد ذرائع» و کاربرد آن در موضوع الکل

سد ذرائع از مفهوم کلی‌تری در فقه اسلامی برخوردار است. به‌طور خاص، در بحث‌های مذهبی و فقهی، این مفهوم به معنای جلوگیری از هرگونه مسیر یا اقدامی است که ممکن است فرد را به‌سوی گناه یا فساد سوق دهد، حتی اگر خود آن عمل به تنهایی گناه نباشد.^{۳۱} در رابطه با نوشیدنی‌های الکلی، بسیاری از فقها بر این باورند که مصرف الکل به خودی خود ممکن است عواقب اجتماعی و فردی ناخوشایندی به همراه داشته باشد. به همین دلیل، حتی اگر فرد به قصد مستی یا سرخوشی الکل مصرف نکند، ممکن است به دلیل نگرانی از عواقب آن، مصرف الکل را در دسته اعمال نادرست قرار دهند. از این‌سو سیاست‌های سخت‌گیرانه‌ای در خصوص این موضوع وجود دارد.

۷-۲- دیدگاه قرآن پیرامون الکل

در قرآن کریم، مصرف خمر و نوشیدنی‌های الکلی نه تنها به‌طور مستقیم حرام اعلام شده است، بلکه دیدگاه پیشگیرانه‌ای نیز در این خصوص اتخاذ شده است. در آیه ۹۰ سوره مائده آمده است: «فَأَجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» که به معنای «پس از آن دوری گزینید، باشد که رستگار شوید» است. واژه «فَأَجْتَنِبُوهُ» به معنی اجتناب کردن است و این دستور به‌گونه‌ای است که قرآن نه تنها مصرف الکل بلکه حتی نزدیک شدن به آن را نیز منع کرده است.^{۳۲} و این اجتناب کردن شدیدترین نوع نهی است.^{۳۳} این عبارت نشان‌دهنده توجه بسیار زیاد قرآن به این موضوع است و دلالت بر آن دارد که نه تنها استفاده از مشروبات الکلی بلکه حتی نزدیکی به آن نیز خطرات و ضررهای بسیاری به همراه دارد. این نگاه پیشگیرانه و تأکید بر اجتناب، نشان‌دهنده اهمیت بالای رعایت دستورات الهی و پرهیز از این‌گونه رفتارها در زندگی مسلمانان است.

۳۰. محمد بن الحسن حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، جلد بیست و پنجم (قم: مؤسسه آل‌البیت (علیهم السلام) لإحياء التراث، ۱۳۷۴)، ۳۴۳.

۳۱. ناصر مکارم شیرازی، الانوار الاصول، (قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۴۲۸ هـ ق)، ۴۹۴.

۳۲. ناصر مکارم شیرازی و محمد رضا آشتیانی، تفسیر نمونه، (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴)، ۷۲.

۳۳. طباطبائی، پیشین، ۱۱۶.

۷-۳- محدودیت در تولید اتانول

یکی از نتایج این پارادایم فکری، محدودیت در تولید اتانول است. تولید و عرضه اتانول (الکل اتیلیک) در ایران همواره تحت نظارت دقیق و ضوابط سخت‌گیرانه قانونی قرار داشته است. مطابق با «دستورالعمل ساماندهی عرضه و تقاضای اتانول (الکل) در کشور» که در تاریخ ۱۰ شهریور ۱۳۹۵ توسط وزارت صنعت، معدن و تجارت تصویب و ابلاغ گردیده، کلیه جنبه‌های زنجیره تولید تا مصرف اتانول، مشمول نظام مدیریت و نظارت دولتی است.^{۳۴} این دستورالعمل، مبنای قانونی واحدهای صنعتی و مصرف‌کننده اتانول را مشخص نموده و بر اساس آن، تولیدکنندگان ملزم به اخذ دو نوع مجوز شامل «پروانه بهره‌برداری» از وزارت صنعت، معدن و تجارت و «پروانه ساخت معتبر» از وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی هستند. همچنین ورود به چرخه عرضه و تقاضای قانونی این ماده تنها با ثبت اطلاعات دقیق در سامانه بهین‌باب^{۳۵} امکان‌پذیر است. واحدها مکلف‌اند همواره آمار تولید و مصرف ماهانه خود را به نحو منظم ثبت نموده و این روند عدم ثبت داده تا سه ماه منجر به حذف واحد از مدار رسمی فعالیت خواهد شد.

از سوی دیگر، فرآیند تخصیص و توزیع اتانول، پیش‌بینی دقیق نیاز مصرف‌کنندگان بر مبنای برآورد تولید محصولات نهایی و بررسی‌های کارشناسی دفاتر تخصصی وزارت را می‌طلبد. صدور حواله‌های عرضه اتانول صرفاً برای واحدهای فعال، مطابق ظرفیت اسمی و پس از طی چند مرحله کنترل و تأیید تخصصی انجام می‌شود و هرگونه عرضه خارج از شبکه مجاز صراحتاً ممنوع است و تخلف محسوب می‌گردد. دستورالعمل تصریح می‌کند که تمامی اسناد حمل و توزیع باید دارای مهر و امضای مسئولان و مستند به حواله رسمی باشند.

امنیت این چارچوب سخت‌گیرانه علاوه بر پیشگیری از انحراف محصولات الکلی به مصارف غیرمجاز، تضمین سلامت عمومی و دسترسی کنترل‌شده صنایع و مراکز درمانی به اتانول است. برابر ماده ۱۰ دستورالعمل مذکور، هرگونه تخلف از ضوابط، با واکنش دستگاه‌های قضایی و برخورد مطابق با مقررات تعزیرات حکومتی مواجه خواهد شد.

در نتیجه، مقررات حاضر نه تنها محدودیت‌های عملی و ساختاری متعددی بر تولید اتانول در ایران اعمال می‌کند بلکه طراحی نظامی چندلایه برای رصد، رهگیری و کنترل سراسری این

۳۴. وزارت صنعت، معدن و تجارت، دستورالعمل ساماندهی عرضه و تقاضای اتانول (الکل) در کشور، شماره ۴۰۲۸، ۱۳۹۵.

ماده راهبردی و حساس به‌ویژه برای استفاده‌های بهداشتی و صنعتی را تضمین می‌نماید.

۷-۴- وجود مسئولیت به صرف نوشیدن بدون حدوث مستی

یکی از بحث‌های مهم در رابطه با «سد ذرائع»، نگرانی از این است که حتی مصرف حداقلی نوشیدنی‌های الکلی، به رغم عدم مستی یا بروز آثار منفی فوری، ممکن است منجر به مشکلات اجتماعی یا فردی شود. در این دیدگاه، مسئله فقط این نیست که آیا فرد مست می‌شود یا خیر، بلکه در اصل موضوع، از دیدگاه فقهی و اخلاقی، اقدام به نوشیدن الکل خود یک مسیر به سوی فساد محسوب می‌شود؛ به عبارت دیگر، حتی اگر فرد هیچ‌گاه مست نشود و اثرات منفی آن را تجربه نکند، خود عمل نوشیدن الکل به‌نوعی در جهت ایجاد زمینه‌های فساد و انحراف قرار دارد.

در نظام حقوقی کامن‌لا نیز این دیدگاه را دارد که مستی ممکن است حاصل مصرف الکل، مواد مخدر، یا ترکیبی از این دو باشد. هرچند تأثیر دقیق هر ماده بر سیستم عصبی انسان متفاوت است. با این حال، الکل و مواد مخدر در یک ویژگی مشترک هستند: آنها قوای بازدارنده افراد را تضعیف کرده و زمینه انجام اعمالی را فراهم می‌کنند که در حالت طبیعی از سوی فرد سر نمی‌زند.^{۳۶} با وجود این، در چنین شرایطی فرد همواره نسبت به آنچه انجام می‌دهد آگاهی دارد. از همین رو، قانون از پذیرش این نوع مستی‌های جزئی به‌عنوان عاملی برای معافیت سر باز می‌زند.

بر اساس دیدگاه قانونی، قصدی که در حالت مستی شکل می‌گیرد نیز همچنان قصد محسوب می‌شود. در مواردی که مصرف الکل به‌صورت عمدی و ارادی صورت گرفته باشد، برخورد قانونی با فرد اجتناب‌ناپذیر است؛ زیرا فاعل همه توانایی خود برای کنترل و تعقل را از دست نداده است. از همین رو، او همچنان مسئول اعمال و پیامدهایی است که به دلیل مستی به وجود آمده و نمی‌توان او را مبری دانست.^{۳۷} در واقع نوشیدن الکل حتی اگر به مستی منجر نشود می‌تواند با تأثیر بر ذهن انسان و از بین بردن شرم وی باعث بی‌بند و باری‌های جنسی و اخلاقی وی شود.^{۳۸} و اثر اولیه الکل بر شرم سالم است باعث مشکلات رفتاری خواهد شد.

۳۶. مهدی کی‌نیا، مبانی جرم‌شناسی، (تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۸۲)، ۵۲۹-۵۳۲.

۳۷. کریستوفر کلاسون، تحلیل مبانی حقوق جزای عمومی، ترجمه، حسین میرمحمد صادقی، (تهران: انتشارات جنگل، ۱۳۹۰)، ۱۶۸-۱۷۲.

۳۸. جوزف برگو، شرم کاوی، حامد حکیمی، (تهران: انتشارات بینش نو، ۱۴۰۱)، ۱۹۵.

۸- رویه حقوق کامن‌لا در خصوص مصرف الکل

در حقوق کامن‌لا، مصرف الکل و تأثیر آن بر مسئولیت کیفری افراد به‌عنوان یک موضوع پیچیده و چالش‌برانگیز مطرح است؛ در گذشته بر طبق قوانین کلیسا، ارتکاب جرم در حین مستی، همواره باعث تشدید مسئولیت کیفری بوده است.^{۳۹}

با وجود این، رویکرد حقوق کامن‌لا نیز به‌طور کلی نسبت به این موضوع بسیار سخت‌گیرانه است. به‌طور خاص، قوانین کامن‌لا هیچ‌گونه تسامحی برای مستی به‌عنوان دفاعی در برابر مسئولیت کیفری قائل نمی‌شوند، به ویژه وقتی که فرد خود را عمداً مست کرده باشد. این سیاست سخت‌گیرانه در موارد مختلف به وضوح نمایان می‌شود و در پرونده‌ها و تصمیمات قضائی متعددی تأکید شده است که حتی در مواقعی که فرد مست است، مسئولیت کیفری او همچنان برقرار است؛ و نمی‌تواند در شمول مسئولیت کیفری کاهش یافته باشد.^{۴۰}

پرونده *rv.beard* که در سال ۱۹۲۰ م اتفاق افتاد در این پرونده فردی به نام بیرد متهم به قتل دختر ۱۳ ساله بود. وی در حالت مستی در حال تجاوز به دختر بود و برای اینکه دختر فریاد نزدن دستان خود را روی دهان مقتول قرار داد و باعث خفگی او شد. درخصوص این پرونده چند نکته خاص را مجلس اعیان مطرح کرد ابتدا مستی ارادی نمی‌تواند یک دفاع کامل در برابر جرایم باشد؛ اما اگر شدت مستی به حدی باشد که ناتوانی در تشکیل قصد مشخص^{۴۱} را ثابت کند، می‌تواند بر ماهیت اتهام تأثیر بگذارد. دادگاه حکم داد که مستی آقای بیرد به حدی نبود که او را از توانایی تشکیل قصد کامل محروم کند، اما این مستی به‌عنوان یک عامل تخفیف‌دهنده در نظر گرفته شد. در نتیجه، او به جای قتل به جرم قتل غیرعمد محکوم شد.^{۴۲}

پرونده *rv.tandy* که در سال ۱۹۸۹ م اتفاق افتاد در این پرونده، متهم، خانم تندی که یک فرد الکلی مزمن بود، دختر ۱۱ ساله‌ی خود را پس از مشاجره‌ای شدید خفه کرد. در روز حادثه، تندی مقادیر زیادی الکل مصرف کرده بود و پس از آن مرتکب جنایت شد. در جریان دادرسی، سوال اصلی این بود که آیا اعتیاد مزمن او به الکل می‌تواند به‌عنوان یک عامل موثر در کاهش مسئولیت کیفری (مانند جنون یا ضعف عقلی) مورد توجه قرار گیرد، یا این عمل نتیجه تصمیم

39. Javed Azhar, *Intoxication & Self-Defence: A Comparative Study of Principles of English Law and Shari'ah* (Islamabad: International Islamic University, 2004), 166.

۴۰. نک: <https://psychiatristexpertwitness.com/articles/diminished-capacity-diminished-responsibility>

41. Specific Intent

۴۲. نک: <https://www.e-lawresources.co.uk/dpp-v-beard-1920>

ارادی او برای مصرف الکل و ارتکاب جرم بوده است؟

دادگاه در خصوص این پرونده به سه نکته اشاره کرد اول تمایز بین اعتیاد و کنترل ارادی، این پرونده بر اهمیت تمایز بین اعتیاد به الکل و از دست دادن کنترل ارادی تأکید می‌کند. اگر فرد همچنان توانایی انتخاب و کنترل داشته باشد، حتی در حالت اعتیاد، مسئولیت کیفری او همچنان برقرار است. دوم اثر محدود الکل در دفاع‌های کیفری، پرونده نشان داد که مصرف الکل یا اعتیاد به آن نمی‌تواند به عنوان یک دفاع موثر برای حذف یا کاهش مسئولیت کیفری در جرایم شدید استفاده شود. باز تفسیر اختلال روانی مسئولیت‌کاه، این پرونده به وضوح بیان کرد که دفاع بر اساس اختلالات روانی یا شرایط خاص مانند اعتیاد باید شواهد قاطع مبنی بر نابودی کامل اراده و کنترل ارائه دهد.^{۴۳}

پرونده rv.fotheringham که در سال ۱۹۸۸ م رخ داد. متهم آقای فادرینگام شب را به نوشیدن الکل مشغول بود و به حدی مست بود که توانایی تشخیص موقعیت‌ها یا افراد اطراف خود را به وضوح از دست داده بود. وی پس از بازگشت از آن شب‌نشینی و در حالتی از مستی شدید، وارد اتاقی شد که گمان می‌کرد همسرش در آنجا حضور دارد. که در واقع، زن حاضر در اتاق، پرستار کودک بود که برای مراقبت از فرزندشان استخدام شده بود. فادرینگام اقدام به رابطه جنسی با پرستار کرد، به این تصور که او همسرش است. دفاع فادرینگام بر این مبنا استوار بود که به دلیل مستی شدید، اشتباه او در هویت پرستار غیرقابل اجتناب و در نتیجه غیرعمدی بوده است اما دادگاه مسئولیت جنایی فادرینگام را محفوظ دانست و تصریح کرد که مستی ارادی نمی‌تواند به عنوان بهانه‌ای برای برائت از چنین جرمی عمل کند و همچنین تصریح کرد که هر گونه اشتباهی که ناشی از مصرف خودخواسته الکل باشد، نمی‌تواند عذر مجازاتی برای جرم تجاوز محسوب شود.

پرونده rv.allen که در سال ۱۹۸۸ م اتفاق افتاد. متهم آقای آلن مقداری نوشیدنی الکلی خانگی مصرف کرد که بسیار قوی‌تر از آن چیزی بود که او انتظار داشت. پس از مصرف این نوشیدنی، او مرتکب رفتارهایی مجرمانه از جمله جرایم جنسی شد. آلن ادعا کرد که به دلیل شدت مستی‌اش نتوانسته بود رفتارش را کنترل کند و بنابراین اقدام او ارادی و عمدی نبوده است. سؤال اصلی این بود که آیا فرد می‌تواند ادعا کند که مستی‌اش غیرارادی بوده (به دلیل نداشتن آگاهی از قدرت الکل) و به همین دلیل برای رفتارهای ناشی از این مستی مسئول

شناخته نشود؟ آن همچنین مطرح کرد که مصرف نوشیدنی خانگی با درصد بالای الکل، به معنای مستی غیرارادی است و در نتیجه، وی قصد مجرمانه لازم برای وقوع جرم را نداشته است. دادگاه حکم کرد که مصرف الکل توسط آقای آلن عملی ارادی بوده است، حتی اگر او تصور نمی‌کرد که نوشیدنی چنین محتوای بالایی از الکل داشته باشد. دادگاه بر این نکته تأکید کرد که صرف تصور اشتباه درباره قدرت یک ماده مست‌کننده، دفاعی برای رهایی از مسئولیت کیفری نیست. این پرونده تأکید می‌کند که حتی اگر فرد از قدرت و اثر مست‌کننده نوشیدنی مطلع نباشد، اقدام به مصرف آن همچنان عملی ارادی محسوب می‌شود و شخص مسئول رفتارهای خود در حالت مستی خواهد بود. حکم دادگاه اصل مسئولیت شخصی را تقویت می‌کند، جایی که افراد برای انتخاب‌هایی که داوطلبانه انجام داده‌اند، حتی در صورت ناآگاهی نسبی، پاسخگو خواهند بود.^{۴۴}

پرونده *dpp v. majewski* که در سال ۱۹۷۷ م رخ داد. آقای ماجسکی در مدت‌زمان کوتاهی مواد مخدر و مقادیر زیادی الکل مصرف کرده بود. تحت تأثیر این حالت مستی، او مرتکب یک قتل شبه‌عمد و چندین مورد دیگر از ایجاد آسیب بدنی عمدی و هرج‌ومرجی عمومی شد. این حملات شامل درگیری با یک مأمور پلیس بودند. پس از دستگیری، او ادعا کرد که به دلیل تأثیر مواد مخدر و الکل، هیچ قصد مجرمانه‌ای در هنگام ارتکاب جرم نداشته است و توانایی کنترل اعمال خود را از دست داده بود. این پرونده را باعث ایجاد تفاوت بین مستی عامدانه و غیر عامدانه شد بدین توضیح مستی عامدانه به وضعیتی اشاره دارد که فرد آگاهانه و با اراده خود مواد الکلی، مخدر یا داروهای روان‌گردان مصرف می‌کند، در حالی که از عواقب احتمالی آن آگاه است. این نوع مستی معمولاً نمی‌تواند به عنوان دفاع کامل در دادگاه‌ها استفاده شود، زیرا فرد خود را در معرض خطر قرار داده است. در مقابل، مستی غیرعامدانه زمانی رخ می‌دهد که فرد بدون قصد یا آگاهی، مثلاً از طریق فریب، اشتباه یا اجبار، مواد مسموم‌کننده مصرف کند. این حالت می‌تواند دفاع قوی‌تری در برابر مسئولیت کیفری ایجاد کند، زیرا اراده فرد درگیر نبوده است. این تمایز در نظام‌های حقوقی، مانند حقوق انگلستان، بر پایه عنصر ذهنی جرم استوار است و بر مسئولیت کیفری تأثیرگذار می‌باشد.

در نظام حقوق کیفری انگلستان، مستی متهم یکی از موضوعات کلیدی در تعیین مسئولیت

کیفری افراد محسوب می‌شود و دادگاه‌ها بر اساس ماهیت مستی - یعنی عامدانه یا غیرعامدانه بودن آن - تصمیمات متفاوتی اتخاذ می‌کنند. مستی عامدانه به شرایطی اطلاق می‌شود که فرد با اراده آزاد و آگاهی از عواقب احتمالی، اقدام به مصرف مواد الکلی یا مخدر می‌نماید. در مقابل، مستی غیرعامدانه زمانی رخ می‌دهد که شخص بدون خواست یا آگاهی خود دچار مستی شود؛ برای مثال، از طریق مصرف ناخواسته، فریب یا داروهای روان‌گردان تجویز شده بدون اطلاع از اثرات آن‌ها.

اصل حاکم بر مستی عامدانه، برگرفته از رأی برجسته پرونده *DPP v Majewski* است. طبق این رأی، مستی عامدانه نمی‌تواند به عنوان دفاع در برابر جرایم با قصد عام مانند ضرب و جرح پذیرفته شود، اما ممکن است در جرایم با قصد خاص همچون قتل یا سرقت، به اثبات فقدان قصد مجرمانه کمک کند و مسئولیت را کاهش دهد.

در مورد مستی غیرعامدانه، اگر فرد واقعاً و بدون اراده دچار مستی شده باشد و این وضعیت منجر به فقدان اراده یا نیت لازم برای ارتکاب جرم گردد، می‌تواند کاملاً از مسئولیت کیفری معاف شود. این رویکرد تا حدی در پرونده *R v Kingston* مورد تأکید قرار گرفته است، هرچند دادگاه تصریح کرد که اگر علی‌رغم مستی غیرعامدانه، نیت مجرمانه همچنان وجود داشته باشد، مسئولیت کیفری پابرجا خواهد ماند.^{۴۵}

به‌طور کلی، تمایز میان مستی عامدانه و غیرعامدانه در نظام کیفری انگلستان، ریشه در اهمیت عنصر ذهنی جرم دارد و دادگاه‌ها بر اساس نحوه ایجاد مستی، درباره مسئولیت یا معافیت متهم قضاوت می‌کنند. این تمایز نه تنها عدالت را تضمین می‌کند، بلکه بر سیاست‌های پیشگیری از جرایم مرتبط با مصرف مواد نیز تأثیرگذار است.

مجلس اعیان در خصوص این پرونده چند نکته را بیان کرد:

مستی ارادی دفاعی برای جرایم عمدی نیست: قاضی الوین جوز اظهار داشت که اگر فردی به‌طور داوطلبانه (ارادی) خود را در حالت مستی قرار داده باشد و در این وضعیت مرتکب جرم شود، او نمی‌تواند به مستی خود به‌عنوان دفاع استناد کند؛ زیرا او عمداً خود را در شرایطی قرار داده است که احتمال ارتکاب جرم افزایش می‌یابد. مجلس اعیان تأکید کرد که قانون باید جامعه را از رفتارهای مجرمانه ناشی از مستی محافظت کند. مستی ارادی به این معناست که فرد

45. Catherine Elliott and Frances Quinn, *Criminal Law*, 11th ed. (Harlow: Pearson Education Limited, 2016).

مسئولیت عواقب رفتارهای خود را می‌پذیرد، حتی اگر در حالت عادی چنین رفتارهایی انجام نمی‌داد.^{۴۶}

معمولاً در حقوق کامن‌لا در خصوص پرونده‌ها، اصل معیار اثبات^{۴۷} حاکم است؛ اما در خصوص دفاع مستی از بار اثبات وارونه^{۴۸، ۴۹} استفاده می‌شود؛ که نشان دهنده سختگیری این سیستم در برخورد با مصرف الکل است. همچنین در حقوق کامن‌لا، ارتکاب جرم در حالت مستی بسته به نوع جرم و عنصر روانی آن متفاوت ارزیابی می‌شود. اگر جرم به سوءنیت خاص نیاز داشته باشد، مستی می‌تواند به‌عنوان دفاع مطرح شود، زیرا مستی ممکن است توانایی فرد برای تشکیل قصد خاص موردنیاز را مختل کرده باشد؛ اما در جرایم با سوءنیت عام مستی معمولاً به‌عنوان دفاع پذیرفته نمی‌شود، زیرا این جرایم نیاز به قصد خاص ندارند و تمرکز بر خود عمل خلاف قانون است، نه حالت ذهنی خاص مرتکب.^{۵۰}

از آنجا که در این پارادایم فکری به هر نوع مصرف الکل به‌عنوان زمینه‌ساز فساد و گناه نگاه می‌شود، تأثیرات منفی آن نه تنها به خود فرد، بلکه به جامعه نیز گسترش می‌یابد. به‌عنوان مثال، نوشیدن الکل می‌تواند در درازمدت بر روابط اجتماعی فرد تأثیر منفی بگذارد، حتی اگر فرد مست نشده باشد. به علاوه، نگرانی‌هایی وجود دارد که مصرف الکل می‌تواند منجر به افزایش رفتارهای ناپسند یا اجتماعی ناشایست، مانند خشونت، تصادفات رانندگی یا اعتیاد شود.

در نهایت، پارادایم فکری «سد ذرائع» در خصوص مصرف نوشیدنی‌های الکلی، به نوعی فلسفه احتیاطی و پیشگیرانه است که هدف آن جلوگیری از وقوع فساد و گناه است، حتی اگر به‌طور مستقیم و فوری آثار منفی بر فرد نگذارد. در این نگاه، نوشیدن الکل به‌عنوان یک دروازه به

۴۶. نک: <https://www.e-lawresources.co.uk/dpp-v-majewski-1977>

۴۷. The standard of proof استاندارد اثبات در حقوق به سطح یا درجه‌ای از اطمینان اشاره دارد که یک طرف دعوی باید به دادگاه ارائه کند تا ادعای خود را ثابت کند. این مفهوم مشخص می‌کند دادگاه با چه معیار و قطعیتی باید به موضوع رسیدگی کند تا نتیجه‌گیری کند.

۴۸. The reverse burden of proof این مفهوم زمانی مطرح می‌شود که بار اثبات از طرف ادعا کننده به طرف دیگر دعوی (معمولاً متهم) منتقل شود. در حالت عادی، طرفی که ادعا می‌کند باید شواهد ارائه دهد؛ اما طبق بار اثبات معکوس، متهم موظف است اثبات کند که بی‌گناه یا ادعای اشتباهی مطرح شده است.

۴۹. کلودیا کار و مورین جانسن، سراغ‌زای بر حقوق کیفری انگلستان و ویلز، امیر اعتمادی، (تهران: انتشارت میزان، ۱۳۹۶)، ۳۶-۳۷.

50. Quazi Haque and Ian Cumming, "Intoxication and Legal Defences," *Advances in Psychiatric Treatment* 9, 2 (2003), 147.

سوی فساد و انحراف اجتماعی تلقی می‌شود و بنابراین قوانین و سیاست‌های سخت‌گیرانه‌ای برای جلوگیری از دسترسی آزادانه به آن اعمال می‌شود. این نگرش، به نوعی، به حفاظت از ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی از طریق محدود کردن دسترسی به نوشیدنی‌های الکلی و نظارت بر مصرف آن‌ها تأکید دارد.

۹- تسامح نظری در مقابل عمل

در رویکردی «موضوعی» که تسامح بیشتری را به کار می‌گیرد، تنها زمانی مجازات اعمال می‌شود که مستی به‌طور واقعی مشاهده گردد؛ اما در عمل، به واسطه چهارچوب‌های قانونی و معیارهای قضایی موجود، حتی این رویکرد ملایم نیز با محدودیت‌های بسیار سخت‌گیرانه‌ای روبه‌رو می‌شود. افزون بر این، بسیاری از مشکلات جامعه مانند خشونت‌های رفتاری و ناهنجاری‌های عاطفی ریشه در اعتیاد به الکل دارند.^{۵۱} از این رو، اعمال سیاست‌های سخت‌گیرانه در این زمینه، هم در کاهش معضلات ناشی از الکل مؤثر است و هم به ایجاد فضایی امن‌تر در جامعه کمک می‌کند.

از سوی دیگر حقوق کیفری مزاحم‌ترین اقدام دولت در زندگی خصوصی افراد محسوب می‌شود. مسئولیت کیفری تنها زمانی بر افراد تحمیل می‌شود که آن‌ها نیت لازم برای ارتکاب جرم را داشته باشند. در غیر این صورت، اعمال مسئولیت کیفری باعث به خطر افتادن اصول بنیادی که حقوق کیفری بر آن‌ها استوار است می‌گردد. توجیهاتی که به معتادان ارائه می‌شود، به این معنا نیست که عملی که مرتکب شده‌اند اشتباه نبوده است، بلکه صرفاً دلیلی برای بخشش یا کاهش مسئولیت آن فرد است؛ چراکه شرایط همراه نشان می‌دهد که مرتکب در حین ارتکاب عمل به‌شدت از توانایی‌های شناختی خود محروم بوده است. توجیه قانونی اساساً به این معنی است که یک رفتار خاص نادرست و نامطلوب است، اما تحمیل مسئولیت کیفری نامناسب خواهد بود، چراکه توانایی‌های شناختی مرتکب در زمان ارتکاب آن عمل به‌شدت تضعیف شده‌اند. توجیه‌های حقوق کیفری بر این اصل استوار است که دولت نباید افرادی را مجازات کند که عناصر اصلی تقصیر بر اساس اصول حقوق کیفری را دارا نیستند. از این رو، توسعه اعتیاد به‌عنوان یک توجیه جزئی یا کامل، بسته به سطح اعتیاد افراد، از منظر اصول و سیاست با یکدیگر همسو است.^{۵۲}

51. John Bradshaw, *Healing the Shame That Binds You: Expanded and Updated Edition* (Deerfield Beach, FL: Health Communications, Inc., 2005).

52. Reshma Suresh, "Diminished Responsibility and Addiction: Analysing the Legal and Scientific

نتیجه‌گیری

از آنجا که نظام حقوقی ایران به‌طور عمده تحت تأثیر اصول قاعده‌الامتناع بالاختیار لائینافی الاختیار، قرار دارد و اساساً اجازه استناد به مستی جهت رفع مسئولیت کیفری را نمی‌دهد.^{۵۳} دیدگاه «طریقی» که به شدت روی جلوگیری از هرگونه مصرفی که می‌تواند منجر به مستی شود تأکید دارد، غالب است. این امر منجر به سیاست‌های سخت‌گیرانه در هر دو سطح تقنینی و قضایی شده است.

در واکاوی تطبیقی نظام حقوقی ایران و کامن‌لا در مواجهه با مسئله الکل، درمی‌یابیم که هر دو سیستم با وجود خاستگاه‌های فلسفی متفاوت، در غایت حفظ نظم اجتماعی و مهار پیامدهای مخرب مصرف الکل همسو هستند. این همگرایی در سیاست‌های سخت‌گیرانه نسبت به جرایم ناشی از مستی و عدم پذیرش دفاعیات مبتنی بر مصرف ارادی الکل تجلی می‌یابد؛ همان‌گونه که ماده ۱۵۴ قانون مجازات اسلامی ایران با تأکید بر مسئولیت کیفری ناشی از مصرف عمدی و روبه قضایی پرونده‌هایی چون R V Beard در کامن‌لا با حفظ مسئولیت متهمان مست، گویای این اشتراک بنیادین هستند. با این حال، شکاف عمیقی در مبانی حقوقی دو نظام مشاهده می‌شود که ریشه در تقابل «پیشگیری شرعی» و «آزادی عمل فردی» دارد.

نظام ایران با تکیه بر قاعده فقهی «سد ذرایع»، مرزهای مسئولیت کیفری را تا پیش از وقوع جرم گسترش می‌دهد. این نگرش پیشگیرانه که در تحریم حتی مصارف صنعتی و پزشکی الکل و مجازات صرف مصرف بدون حدوث مستی (ماده ۲۶۵ ق.م.ا) نمود یافته، بر این فلسفه استوار است که هرگونه تماس با الکل حتی غیر مست‌کننده می‌تواند به عادی‌سازی مصرف و گشایش باب فساد بینجامد. در مقابل، کامن‌لا با محوریت «اصل آزادی انتخاب»، تنها زمانی مداخله می‌کند که مصرف الکل منجر به نقض عینی قانون شود. چنان‌که در پرونده R V Tandy صرف اعتیاد مزمن به الکل بدون اثبات قصد مجرمانه در لحظه ارتکاب جرم، تخفیف مسئولیت را در پی نداشت. این تفاوت در رویکرد، نه تنها در نحوه برخورد با مصارف غیر مست‌کننده (مانند استفاده پزشکی)، بلکه حتی در تعریف «قصد» مشهود است: در حالی که حقوق ایران «نیت تقصیر آمیز» را در همان تصمیم به مصرف الکل جستجو می‌کند، کامن‌لا با تمرکز بر «حالت

Complexities," *ILI Law Review*, Winter Issue (2022).

۵۳. محمد صادق فاضل و محمد جواد قائمی، «بررسی قاعده الامتناع بالاختیار لابنائی الاختیار. مبانی فقهی حقوق اسلامی»، پژوهشنامه فقه و حقوق اسلامی، ۱۲، ۲۴، (۱۳۹۸)، ۱۲۴.

ذهنی حین ارتکاب جرم) مسئولیت را منوط به اثبات آگاهی و اراده در لحظه عمل می‌سازد. شباهت ظاهری دو نظام در مجازات پذیری مستی ارادی، نباید ما را از درک تفاوت ماهوی در فلسفه مجازات غافل کند. ایران با الهام از حرمت ذاتی مسکرات مجازات را تجلی عدالت الهی و ابزاری برای صیانت از اخلاق جمعی می‌داند، حال آنکه کامن‌لا در پرونده‌هایی چون R V Kingston مجازات را صرفاً واکنشی به نقض قرارداد اجتماعی تفسیر می‌کند. این تمایز در واکنش به اعتیاد الکلی نیز آشکار است: در ایران، اعتیاد خود «جرم مستمر» تلقی می‌شود، در حالی که کامن‌لا با وجود سختگیری آن را بیشتر یک «اختلال پزشکی» می‌پندارد که گاه می‌تواند در تخفیف مجازات مؤثر باشد.

در نهایت، این پژوهش نشان می‌دهد که نظام حقوقی ایران با پیشینه فقهی پربارش با اولویت دادن به «سد ذرایع»، مرز میان اخلاق و قانون را کمرنگ کرده و مسئولیت کیفری را به قلمرو پیشینی گسترش می‌دهد. این در حالی است که کامن‌لا با محوریت فردگرایی لیبرال مسئولیت را در گرو اثبات تقصیر در لحظه ارتکاب جرم می‌داند. با این حال، هر دو نظام در عمل به نقطه مشترکی رسیده‌اند: مهار الکلی نه به‌عنوان یک ماده شیمیایی، بلکه به مثابه نمادی از تقابل سنت و مدرنیته، اخلاق و آزادی و جمع‌گرایی و فردیت. این تقابل، فراتر از حقوق، آیین‌های است برای فهم ژرف‌تر از نسبت دین، قانون و جامعه در جهان معاصر.

قانون‌گذار نیز می‌تواند با اصلاح دیدگاه خود امور زیر را لحاظ فرماید:

۱. بازنگری در تمایز میان مصرف اختیاری و غیرارادی الکلی

با توجه به تحول رویکردهای حقوق کیفری در نظام‌های پیشرفته، توصیه می‌شود قانون‌گذار ایرانی با رویکردی علمی و منصفانه میان مصرف اختیاری و غیرارادی الکلی تمایز قائل شود. در بسیاری از کشورها، به‌ویژه در نظام کامن‌لا، مصرف اجباری یا درمانی الکلی و وضعیت اعتیاد شدید، زیر عنوان شرایط مخففه قرار گرفته و نظام عدالت کیفری را بر آن داشته است تا حمایت، درمان و بازپروری را جایگزین صرف مجازات نماید. تفکیک دقیق این دو وضعیت می‌تواند مانع از مجازات افراد در شرایطی شود که اراده فرد مختل یا به واسطه شرایط خاصی مانند سوءمصرف مزمن یا استفاده طبعی، کنترل کامل بر رفتار خود نداشته‌اند. چنین نگاهی که با موازین انصاف و کرامت انسانی هماهنگ است، می‌تواند ضمن حفظ نظم اجتماعی، تحقق اهداف اصلاح و تربیت را نیز تضمین نماید.

۲. توجه به رویکرد درمان محور نسبت به اعتیاد

تأکید صرف بر مجازات کیفری در مقابله با اعتیاد به مواد الکلی نه تنها در رفع ریشه‌های مسئله تأثیرگذار نیست، بلکه گاه به وخامت وضعیت فرد و آسیب‌های اجتماعی گسترده‌تر منجر می‌شود. رویکرد علمی و مؤثرتر، توجه به جنبه‌های درمان محور و حمایتی در قبال مبتلایان به اعتیاد است؛ همان‌گونه که نظام‌های حقوقی پیشرو، اعتیاد به الکل را اغلب به‌مثابه یک اختلال مزمن و چندبعدی در نظر می‌گیرند و برنامه‌های جامع بازپروری، مشاوره روانی و حمایت اجتماعی را جایگزین واکنش صرفاً تنبیهی کرده‌اند. اتخاذ چنین سیاستی در ایران، ضمن کاهش بار جرایم مرتبط با مصرف الکل، می‌تواند به پیشگیری از تکرار جرم و باز اجتماعی شدن افراد نیز بینجامد.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- انگر، فرانسو. فن شراب سازی، ناصر ملامد. جلد اول، چاپ اول، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۵۳.
- عبدالرزاق، مصطفی. زمینه تاریخی فلسفه اسلامی، فتحعلی اکبری، جلد دوم، چاپ اول، تهران: پرستش، ۱۳۸۱.
- کار، کلودیا و جانسن، مورین. سرآغازی بر حقوق کیفری انگلستان و ویلز، امیر اعتمادی، جلد اول، چاپ اول، تهران: میزان، ۱۳۹۶.
- کلاسون، کریستوفر. تحلیل مبانی حقوق جزای عمومی، حسین میرمحمد صادقی، جلد اول، چاپ اول، تهران: جنگل، ۱۳۹۰.
- کی‌نیا، مهدی. مبانی جرم‌شناسی، جلد دوم، چاپ چهاردهم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۸۲.
- مکارم شیرازی، ناصر و آشتیانی، محمدرضا. تفسیر نمونه، جلد پنجم، چاپ اول، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴.
- وحدتی شبیری، سید حسن. الكل و فرآورده‌های آن در فقه اسلامی، جلد اول، چاپ اول، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۹.
- برگو، جوزف. شرم‌کاو، حامدحکیمی، جلد اول، چاپ اول، تهران: بینش نو، ۱۴۰۱.
- فاضل، محمدصادق و قائمی، محمدجواد. «بررسی قاعده ی الامتناع بالاختیار لابنافی الاختیار. مبانی فقهی حقوق اسلامی»، پژوهشنامه فقه و حقوق اسلامی، ۱۲، ۲۴ (۱۳۹۸)، ۱۱۹-۱۳۹.
- ب) منابع عربی
- حر عاملی، محمد بن الحسن. تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة، جلد‌های سوم، بیست و پنجم، و بیست و هشتم، چاپ اول، قم: مؤسسه آل‌البتیت (علیهم السلام) لإحياء التراث، ۱۳۷۴.
- سید مرتضی، علی بن حسین. مسائل ناصریات، جلد اول، چاپ اول، تهران، رابطه الثقافة و العلاقات الاسلامیة، ۱۴۱۷ هـ.ق.
- شهید ثانی، زین‌الدین بن علی. الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة، جلد نهم، چاپ اول، قم، مکتبه الداوری، ۱۴۱۰ هـ.ق.
- طباطبایی، محمدحسین. المیزان فی تفسیر القرآن، جلد دوم، چاپ اول، بیروت: موسسه علمی مطبوعات، ۱۳۹۳ هـ.ق.
- مکارم شیرازی، ناصر. الانوار الاصول، جلد دوم، چاپ اول، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۴۲۸ هـ.ق.
- شریف رضی، محمد الحسین. المجازات نبویه، جلد اول، چاپ اول، قم: موسسه علمی فرهنگي دارالحدیث، ۱۳۸۰.

ج) منابع خارجی

- Azhar, Javed. Intoxication & Self-Defence: A Comparative Study of Principles of English Law and Shari'ah. Islamabad: International Islamic University, 2004.

- Bradshaw, John. *Healing the Shame That Binds You: Expanded and Updated Edition*. Deerfield Beach, FL: Health Communications, Inc., 2005.
 - Elliott, Catherine, and Frances Quinn. *Criminal Law*. 11th ed. Harlow: Pearson Education Limited, 2016.
 - Haque, Quazi, and Ian Cumming. “Intoxication and Legal Defences.” *Advances in Psychiatric Treatment* 9, no. 2 (2003): 144–151. <https://doi.org/10.1192/apt.9.2.144>.
 - Kampf, Guenter. “Efficacy of Ethanol against Viruses in Hand Disinfection.” *Journal of Hospital Infection* 98, no. 4 (2018): 331–338. <https://doi.org/10.1016/j.jhin.2017.08.025>.
 - Neo, Ming Shin, Shraddha Manish Gupta, Tahir Mehmood Khan, and Manish Gupta. “Quantification of Ethanol Content in Traditional Herbal Cough Syrups.” *Pharmacognosy Journal* 9, no. 6 (2017): 821–827. <https://doi.org/10.5530/pj.2017.6.128>.
 - Pardridge, William M. “Drug Transport across the Blood–Brain Barrier.” *Journal of Cerebral Blood Flow & Metabolism* 32, no. 12 (2012): 1959–1972. <https://doi.org/10.1038/jcbfm.2012.126>.
 - Suresh, Reshma. “Diminished Responsibility and Addiction: Analysing the Legal and Scientific Complexities.” *ILI Law Review*, Winter Issue (2022).
 - Weathermon, Ron, and W. David Crabb. “Alcohol and Medication Interactions.” *Alcohol Research & Health* 23, no. 1 (1999): 40–54.
 - World Health Organization. *WHO Guidelines on Hand Hygiene in Health Care: A Summary*. Geneva: World Health Organization, 2009, pp. 28–29.
- Websites:
- <https://www.e-lawresources.co.uk/dpp-v-beard-1920>
 - <https://www.lawteacher.net/cases/r-v-allen.php>
 - <https://psychiatristexpertwitness.com/articles/diminished-capacity-diminished-responsibility>
 - <https://www.britannica.com/science/alcohol/Physical-properties-of-alcohols>
 - <https://pubchem.ncbi.nlm.nih.gov/compound/Ethanol>
 - <https://www.e-lawresources.co.uk/r-v-tandy>
 - <https://www.e-lawresources.co.uk/dpp-v-majewski-1977>

Court cases in English Law:

- Director of Public Prosecutions v. Majewski (1977)
- Regina v. Allen (1985)
- Regina v. Beard (1920)
- Regina v. Fotheringham (1989)
- Regina v. Kingston (1994)
- Regina v. Tandy (1989)